

'Yüzyıl'lık Serencam: Başkent Ankara'nın Dönüşümü (1923-2023)

Aygül Akkuş, Kapadokya Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0003-0748-8128

E-posta: aygul.akkus@kapadokya.edu.tr

İbrahim Eseroğlu, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0002-4014-6018

E-posta: ieseroglu@ankara.edu.tr

Nuray Şahin, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

ORCID: 0000-0002-2641-0409

E-posta: nrusahin@ankara.edu.tr

Özet

Başkentlerin tasarımında onları diğer kentlerden ayıran birtakım özellikler bulunmaktadır. Başkentler devletlerin ideolojilerini mekâna yansıttıkları yer olmanın yanı sıra buralarda yapılan her bir mekânsal müdahale tesadüfi değil bilakis bilinçli ve örnek teşkil edecek niteliktedir. Yeni bir devletin başkenti olarak seçilen ve tasarlanan Ankara da, hem seçilme hem de inşa sürecinde Cumhuriyet ideolojisini en iyi yansıtacak kent olma amacını, özellikle 1923-1950 yılları arasında, açık bir şekilde göstermektedir. Yeni, modern bir ulusun 'baş'kenti olacak Ankara'nın ise, Kemalist seçkinlerce modernizmin önündeki en büyük engel olarak görülen Osmanlı'nın toplumsal ve siyasal izlerinden uzak olması gerekmektedir. Eskiyle yönetsel ve toplumsal anlamda bağı koparılması ve her yönüyle çağdaş bir toplum yaratma gerekliliği Ankara'nın tasarımında başat rol oynamıştır. Bu saiklerle, Batı'dan uzman, eğitilmiş mimarlar ve şehir plancılar Ankara'nın yeni baştan yaratımı için Türkiye'ye davet edilmiştir. Kamusal alan kullanımının ön planda tutulduğu, modern yaşam tarzının sürdürülebileceği yapılar ve mekânlar kentsel hayatın biçimlenmesinde ve dönüşümünde etkili olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara üzerinden "bir kentin inşası ile bir devletin inşası" arasındaki sıkı bağı görebilmek mümkündür. Cumhuriyet'in yüzüncü yılından geçmişe bakıldığında, modernliğin resmi söyleminin, farklı ideolojilerin iktidara gelmesiyle nasıl bir değişim yaşadığını, Ankara kentinde ve kent mekânında yer alan yapılar üzerindeki dönüşümlerde görmek mümkündür. Cumhuriyet'in başkenti Ankara'nın Ulus merkezli olmasına ve burada

simgesel öğelerin bulunmasına rağmen, zaman içerisinde merkezin Kızılay'a kayması ve Ulus'un yaşadığı gerileme, devletin kurucu ideolojisi olan modernite anlayışının hâkimiyetinin de değiştiğini göstermektedir. Bu değişim hâlâ devam etmekte, 1980'li yıllarda sermayenin mekânı ve böylece toplumu Cumhuriyet'in idealize ettiği toplum anlayışından uzaklaştırdığı söylenebilir. Cumhuriyet'in izlerinin mekândan yok edilerek ve/veya hâkim ideolojinin simgesel yapılarıyla gölgede bırakılarak silindiği görülmektedir. Dolayısıyla kentler ve özellikle başkent, devlet ve toplum inşasında mekân üzerinden ideolojinin ülkeye yayılmasının, toplumsal ve kentsel hafıza yaratımının en büyük aracı olmaktadır. Ankara'nın, her zaman bir başkent olarak önemini koruyacağı ve Türkiye toplumunun özellikle mekânsal politikalarının belirleyici aktörü olacağı söylenebilir. Bu çalışma, Türkiye'nin yüzyıllık hikâyesini Ankara üzerinden anlatmayı ve bir başkent olarak Ankara'da yapılan her bir mekânsal müdahalenin altında yatan nedenleri göstermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Başkent Ankara, Kurucu İdeoloji, Mekânsal Müdahale, Toplum İnşası, Modernizm

Centennial Tale: Transformation of the Capital Ankara (1923-2023)

Abstract

The design of capital cities has a number of characteristics that distinguish them from other cities. Not only are they the places where states reflect their ideologies in space, but each spatial intervention in these places is not accidental, but rather deliberate and exemplary. Ankara, which was selected and designed as the capital of a new state, clearly demonstrates its aim to be the city that would best reflect the ideology of the Republic, especially between 1923 and 1950. As the 'head' city of a new, modern nation, Ankara had to be free of the social and political vestiges of the Ottoman Empire, which the Kemalist elite saw as the greatest obstacle to modernisation. The need to break administrative and social ties with the past and to create a modern society in every respect played a major role in the design of Ankara. With these motives in mind, specialised, trained architects and urban planners from the West were invited to Turkey to rebuild Ankara. Buildings and spaces that prioritised the use of public space and could sustain modern lifestyles were influential in shaping and transforming urban life. The close connection between "building a city and building a state" can be seen through Ankara in the early years of the Republic. Looking back from the centenary of the Republic, it is possible to see how the official discourse of modernity changed with the coming to power of different ideologies in the city of Ankara and in the transformations of the structures in the urban space. Although Ankara, as the capital of the Republic, was centred in Ulus and symbolic elements were located there, the shift of the centre to Kızılay and the decline of Ulus over time show that the dominance of

the understanding of modernity, the founding ideology of the state, has also changed. This change is still ongoing and it can be said that in the 1980s, capital has moved the space and thus the society away from the idealised understanding of the republican society. It can be seen that the traces of the Republic have been erased from space and/or overshadowed by the symbolic structures of the dominant ideology. Therefore, cities, especially the capital, become the biggest tool for spreading ideology in the country and creating social and urban memory through space in the construction of state and society. It can be said that Ankara will always retain its importance as the capital and will be the determining actor of the spatial politics of Turkish society. This study aims to tell the story of Turkey's centenary through Ankara and to show the reasons behind each spatial intervention in Ankara as a capital city.

Keywords: Capital Ankara, Founding Ideology, Spatial Intervention, Building Society, Modernism

Giriş

Devletlerin kuruluşlarında başkentlerin belirleyici bir rolü vardır. Ulus Devlet'in teşekkülünde başkente ilişkin yer seçim ölçütleri pek çok husustan etkilenebilmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşunda da bu farklı etkenlerin tesiri fazlasıyla görülmektedir. Ankara'nın Osmanlı Devleti'nin sonrasında elde kalan topraklar içindeki konumu; Misak-ı Milli sınırları düşünüldüğünde ve Milli Mücadele sürecindeki işgal edilmeyen alanlar dikkate alındığında da; merkezi bir noktada olması yer seçiminde başat etkenlerden biri olmuştur. Yine 'ansiyen rejim'in (ancien régime) etkisinin olmadığı ya da çok az olduğu bir yerin seçimi, yeni bir ulus inşa ederken eskiyle olan bağın koparılarak yenisinin daha güçlü bir vurguyla kendisini tanımlamasını sağlayacaktır. Öte yandan, 'eski olan'la ilişkinin kesilerek 'yeni olan'ın bir kopuş yaratacak şekilde inşası aynı zamanda bir devrim anlamına gelir ki bu da Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde adına 'Anadolu Devrimi' denilen kuruluş sürecine işaret eder.

Bu hususta Ankara'nın başkent oluşu bütün bu devrimin bileşenleriyle mekânda kendini göstermesi açısından okunmaya değer olup bir asır sonrasında geriye dönüp bakıldığında yalnızca bir tarih okuması değil aynı zamanda çatışan sınıfların tarihini 'madun'un gözünden ya da 'öteki'yle olan çatışmalar ve mücadeleler perspektifinden de anlamayı mümkün kılacaktır.

Bu çalışmada, Ankara'nın başkent seçilmesine zemin hazırlayan nedenler, başkent seçilme süreci ve kentin tasarımına etki eden politik süreçten başlanarak bir incelemede bulunmaktadır. Bir 'tasarlanan şehir' (created-city) olarak ortaya çıkarılan bu yeni kentin; Ankara'nın; yarattığı sosyal, kültürel ve

politik etkilerinin ve yaşanan dönüşümün, kuruluş dönemi (1923-1950), değişen iktidarla birlikte sosyo-sınıfsal çatışmanın mekân üzerinden okunabileceği geçiş dönemi (1950-1980), neo-liberal politikaların mekânda kendini hissettirmeye başladığı 1980 sonrası dönemin bu yeni inşa edilen ulusal-toplumsal yapıya yansımalarının incelendiği dönem (1980-2002) ve yeni İslamcı ulus inşasının yansımaları üzerinden bir çerçeve oluşturulabilecek AKP iktidarı boyunca başkent Ankara'da yaşanan dönüşümün ele alındığı dönem (2002-2023) olarak dört bölüme ayrılarak incelenecektir. Bu dört dönem süresince yaşanan dönüşümün mekân, mekânın üretimi ve mekân-ideoloji ilişkisi üzerinden daha net bir şekilde değerlendirileceği düşünülmektedir.

Başkentler ve Ulus Devletler İçin Önemi

Başkentler, kolayca tanımlanan ancak anlaşılabilmesi için siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel pek çok analiz gerektiren kentlerdir. Kentsel araştırmalarda genellikle yalnızca idari merkezler olarak tanımlanan başkentler, aynı zamanda, ulusal ideoloji için sembolik yapıları barındıran, ulusal politik duruşun bir yansıması ve ulusal ekonomik kalkınmanın bir göstergesi olan, tarihsel olarak yerel kültür ile oluşturulmak istenen toplum yapısı arasında bir köprü oluşturan mekânlardır. Bu nedenle, başkentler üzerine ortaya çıkan literatür, mimarlık, tarih, siyaset bilimi, şehir planlama ve sosyoloji gibi alanları kapsamakta ve her biri başkentlerin farklı yönlerini ele almaktadır. Örneğin başkentler, siyaset bilimci için sermayenin, gücün ve idarenin merkezi iken, ekonomist için, kamu sektörü istihdamının önemli payının bulunduğu yerdir. Çünkü başkentler genellikle, memurların, diplomatların, politikacıların sayısının fazla olduğu kent özelliğini taşımaktadırlar. Mimar için ise başkentler, çok sayıda temsili yapının, anıtların ve parkların alanıdır.

Başkentlere her zaman özel bir anlam yüklenmektedir. Basit bir tanımla, başkentler ülke içindeki ulusal hükümetin merkezidir. Yönetilen ulusun hayatını ve geleceğini etkileyen, ulusal sınırlar içindeki nüfusu ilgilendiren karar alma süreçlerinin mekânıdır. Başkentlerin diğer şehirlerden farklı olmasının nedeni, bu mekânların, sermaye işlevinin güçlü olması, hükümetin verimli bir şekilde görevlerini yerine getirmesine olanak sağlaması ve ulus devletin varlık ve güvenliğini garanti altına almasıdır. Başkentlerin, ekonomik, sosyal, kültürel açıdan devlet faaliyetlerini gerçekleştirme ve devletin gücünü o mekânda yansıtmaya misyonu bulunmaktadır. Başkentler arasında farklılıklar olsa da, bu rolleriyle başkentler, siyasi gücün yoğunlaşması, yönetimi ve temsili için özel bir alan sağlamakta ve bu bakımdan diğer kentlerden farklılaşmaktadır.

Başkentlerin tüm bu işlevlerine ek olarak, coğrafi konumları da büyük önem taşımaktadır. Ulusal sınırlar içindeki konumlarını ve uluslararası jeo-politik

avantajlarını stratejik açıdan koruma ve geliştirme, başkentlerin coğrafi konumlarını belirlerken etkili olan unsurlardan biridir. Örneğin, bir başkent in işlevini başarılı olarak devam ettirmesinde, yabancı etkilerden uzak, merkezi bir konumda yer almasının önemi oldukça fazladır. Gündelik hayatın yoğun olarak yaşandığı ve kontrolün zor olduğu metropoliten kentlerden ziyade, genellikle, özenle planlanmış ya da planlanmaya müsait olan dingin kentler, başkent seçiminde göz önünde bulundurulmuş faktörlerden bazılarıdır (Gottmann, 1983).

Özellikle 20. yüzyıldan sonra, Sanayi Devrimi ile birlikte, değişen toplumsal ve gündelik koşulların ulus-devletlerin başkent değiştirmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ulus-devletleşme sürecindeki ülkelerde ise eski başkent in yerine yenisinin seçilmesinde ve söz konusu mekânsal kararların alınmasında ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerin önemli etkisi olmuştur. Birleşme, bağımsızlık ve yeni bir düzeni benimseme gibi kökten siyasal değişimler, yeni başkentlerin seçilip imar edilmesinin temel nedenleri arasında yer almıştır (Çınar, 2004: 84). Bu açıdan kendi siyasal ülküsüne uygun yeni bir insan tipi yaratma peşindeki sosyalist, faşist vb. yeni iktidar kurma arayışındaki siyasal modeller, mekânı kendi amaçları doğrultusunda araçsal düzeyde kullanabilmek için mimarlık, kent planlama ve çağdaş şehircilik akımlarıyla yakından ilgilenmişlerdir (Çınar, 2004: 80). Yarattılan yeni başkentle birlikte yeni bir toplum yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Modern ulus devletlerde başkentler, modern kentler olarak tasavvur edilmektedir. Modern kent planlaması, işlevsellik ve düzen kavramları üzerine kurulu olup, akslar, eksenler, merkezlerle belirlenen modern kent planı, modern ulus devletin söylemsel inşasının fiziksel yönünü oluşturmaktadır (Cantek, 2011: 20-21).

Ankara'nın başkent olarak seçiminde de benzer fikirlerin ve koşulların ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, kozmopolit ve Osmanlı Devleti'nin izlerini belirgin şekilde barındıran bir kent olmasından ötürü yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak tercih edilmemiş, onun yerine, Ankara'nın kendi bölgesini geliştirme, ulus devlet sembolü olma potansiyeli taşıması ve merkezi konumundan ötürü yeni Cumhuriyetin başkenti olarak tercih edildiği görülmüştür.

Ankara'nın Başkent Olma Nedenleri ve Başkent Seçilme Süreci

İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkenti olması ve son dönemlerinde gücünün zayıflaması ile Atatürk'ün önderliğinde yeni bir ulus-devlet kurma faaliyetleri, Ankara'nın bu yeni ulus-devletin başkenti olma düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Ankara'nın İstanbul'da bulunan Osmanlı Devleti'nden uzaktaki coğrafi konumu, kentin yeni ulus-devletin oluşturulmak istenen modernist yapısını temsil etmesi için iyi bir seçenek olduğu düşünülmüştür (Çınar, 2007: 154).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrılmış yeni bir modern devlet imajının oluşturulmak istendiği ve geleneksel, İslami, etkili yönetimden yoksun bir devlet modelinin geride bırakıldığı fikri yaratılmak istenmiştir. Yeni bir ulus-devletin yaratılması ile sonuçlanan siyasal değişimin, gerçekte de var olmasının en güçlü aracı, kurulacak yeni bir başkent olup, yeni başkent, görüntüsü ve faaliyetleri ile uluslaşmayı özendirecektir. Yaratılan yeni ulusun yeni başkentinin, kendine özgü bir karakteri ve görüntüsü olacak, söz konusu kentsel karakter, ulusal çaba ve gururun, kısaca uluslaşmanın, dışa vurumu olacaktır (Tankut, 1988: 94). Ankara bir yandan yeni devletin başkentliğini üstlenmiş, bir yandan da batılı yaşam tarzının, yeni planlama anlayışının ve modern mimari yaklaşımın ülkeye yerleştirilmesine ön ayak olarak, bir anlamda Ankara'yı çağdaş bir kent biçimine büründürmek için yapılacak çalışmaların, elde edilecek deneyimlerin bütün ülke kentlerine yayılması, buradaki kentsel gelişimin ülkenin diğer kentlerine örnek olması beklenmiştir (Duru, 2012: 174).

Yeni bir başkent seçilmesinde, sadece bir kimlik inşasının oluşturulması gibi düşünceler değil, aynı zamanda, yeni yaratılacak kentin yatırım, cazibe merkezinden uzak oluşu da tercih sebebi olmaktadır. Bu nedenle Ankara, gerek nüfusunun az olması ile birlikte yeni kent inşasına uygun bir mekân olmasından, dolayısıyla, gelişme ve yeni bir ulus-devlet sembolü olma potansiyelinin yüksek olmasından, gerek İstanbul gibi kozmopolit, yatırım ve ekonomi faaliyetlerinin olduğu bir kentten uzak olmasından dolayı da tercih edilmiştir. Buna gerekçe olarak ise, izole bir kentte daha istikrarlı politikalar izleme olanağının olduğu düşüncesinin ve kozmopolit kentlerde ulusal politika ile çatışma olasılığının daha kuvvetli olduğu fikrinin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Ankara'nın başkent yapılmak istenmesinin, ekonomik değil, daha çok politik ve toplumsal bir amaç taşıdığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin Batı'ya ekonomik açıdan bağımlı ve yarı sömürgeleşmiş durumunun geri planda bırakılması, tam bağımsız bir cumhuriyet kurulmasının temelleri atılmak istenmiştir. Bu açıdan, Ankara'nın başkent seçilmesi kararı, mevcut ekonomik ilişkilerin zorunlu bir sonucu olmayıp, Cumhuriyet'i ilan eden kadronun toplumu kültürel ve politik açıdan dönüştürerek kendi iktidarını yeniden üretebilmesinde önemli bir siyasal adım atması olarak nitelendirilebilir (Çınar, 2004: 192).

Ankara'nın başkent yapılma kararı, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra, Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir adım olmuştur. Ankara, ülkenin coğrafi açıdan merkezinde yer alması, ulaşım ve savunma açısından stratejik bir konuma sahip olması ve ayrıca Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Meclis-i Mebusan'ın toplantılarının burada gerçekleştirilmesi gibi nedenlerle de başkent olarak seçilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 23 Nisan 1920'de açılmasıyla birlikte, Ankara'nın başkent olması gündeme gelmiş. TBMM, ülkenin yönetim merkezini İstanbul'dan Ankara'ya taşımaya karar vermiştir. Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesi resmi olarak 13 Ekim 1923'te olmuştur. Bu tarihte, TBMM'nin aldığı bir kararla, Ankara Türkiye'nin resmi başkenti olarak ilan edilmiştir. Bu karar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından alınan en önemli kararlardan biri olup, Türkiye için yeni bir başlangıç niteliği taşımaktadır.

Ankara'nın başkent olma sürecinde, kentte birçok altyapı çalışması gerçekleştirilmiş ve modern binalar inşa edilmiştir. Ayrıca, şehirde yeni bakanlıklar, büyükelçilikler ve diğer önemli kurumlar açılmıştır. Bu kapsamda, Ankara'nın başkent seçildikten sonraki tasarım ve politik sürecinin incelenmesinde yarar görülmektedir.

Ankara'nın Tasarımı ve Politik Süreç (1923-1950)

Başkent seçilen ve yeni bir cumhuriyet başkenti olma niteliği taşıyan Ankara'nın inşası da demokratik, kültürel ve toplumsal açıdan modern, laik bir ulus devlet kurma amacına uygun nitelik taşımıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet inşa etme sürecini, 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile başlatmak mümkündür. Bu dönem, Osmanlı'dan kopuşun ve toplumsal ve siyasi dönüşümün yaşandığı dönemin başlangıcı olup, başkentte de buna özgü bir planlama ve mimari anlayış oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Ankara'da kent tasarımı için uygulanan Lörcher ve Jansen planlarının incelenmesi gerekmektedir.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Ankara'da öncelikle belediye kurulmasına yönelik Şubat 1924'te 417 sayılı Ankara Şehremaneti Kanunu çıkarılmıştır. Bu sayede belediye hizmetlerinin düzenli ve örgütlü bir şekilde yürütülmesi amaçlanırken, söz konusu Kanun yoluyla kentin inşası için gerekli olan pek çok kamulaştırma faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir. 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu çıkarılana kadar Şehremaneti Kanunu yürürlükte kalmış ve başkent Ankara'nın ilk imar planı olan Lörcher Planı bu tarihler arasında hazırlanmıştır. Lörcher Planı'nın hızlı bir şekilde kabul edilmesi ve Jansen Planı'na kadar konut ve meydan gibi alanlarda uygulamaya koyulması, başkentten kentsel işlevselliği ve görüntüsü ile modern bir kente dönüşemeyeceği korkusundan kaynaklanmıştır (Tankut, 1988: 94).

Alman mimar Carl Christoph Lörcher'in planında, genellikle meydanlara ve kentin nitelikli mekânlarına önem verilmiştir. Planda, Ankara için günümüzde de simgesel nitelikte olan Kızılay ve çevresine yönelik kararlar alınmış, Ankara kenti içerisinde eski şehir olarak nitelendirilebilecek kale ve çevresinin dışında

modern yeni bir şehir oluşturma fikri ortaya konulmuştur (Cengizkan, 2004: 58). Cumhuriyet ya da Kurtuluş (bugünkü Kızılay) Meydanı, Sıhhiye Meydanı, Zafer Meydanı, Millet (Ulus) Meydanı, Lozan Meydanı, Tandoğan Meydanı, Cebeci Meydanı, Parlamento Meydanı gibi pek çok meydan Lörcher Planı'nın içinde yer alıp daha sonra Jansen Planı ile de uygulama alanı bulan meydanlar arasındadır (Kartal, 2019: 319). Lörcher Planı, 1929 yılı kentsel tasarım yarışması sonuçlanıncaya kadar Yenişehir'in (Bakanlıklar, Kızılay, Çankaya) oluşumunda büyük rol oynamıştır (Cengizkan, 2004: 48).

Kısa bir süre uygulamaya konan Lörcher Planı'nın ardından, 1928 yılında bir planlama yarışması düzenlenmiştir. Avrupalı mimarların öncelikli olduğu söz konusu yarışmada, Avrupalı mimarlar aracılığıyla, Batı'nın modernizm anlayışının ve modern bir ulus-devlet yaratılması için kent planı ve mimarideki Avrupa esintisinin oluşturulmasının özellikle istendiği görülmektedir. Yarışmada Jansen Planı başarılı bulunmuş ve plan 1930'lu yıllara damgasını vurmuştur.

1930'lu yıllardaki şehircilik politikalarının dayandığı temel prensiplerin önemli oranda uygulamaya koyulmaya çalışıldığı kent Ankara olmuştur. Modern bir başkent olarak tasarlanan Ankara öncülüğünde, Türkiye'nin modernleşme sürecine hız kazandırılmak istenmiştir. Ankara'nın Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki öncü rolünü, ilk planlı kentleşmenin yanı sıra, yerel yönetimlerle ilgili çıkarılan kanunlarla da görebilmek mümkündür. 1930'da Belediye Kanunu, 1933'te Belediyeler Bankası ile Yapı ve Yollar Kanunu, 1934'te Tapu Kanunu ve 1939'da Belediye İstimlak Kanunu çıkarılırken de Ankara göz önünde bulundurulmuştur (Keleş ve Duru, 2008: 30).

Osmanlı Devleti'nin muhafazakâr yapısının oluşturduğu izlerin silinerek, daha modern bir kent yaratma arzusu Cumhuriyet'in ilk yıllarında hâkim anlayış olmuştur. Osmanlı ile özdeşleşen muhafazakâr yaşamın, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte hukuk, ekonomi, kültür ve yönetsel açıdan yapılan dönüşümlerle sonlandırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, dini referanslarla tanımlanmış ümmet toplumundan, modernleşmenin getirdiği millet toplumuna geçişi simgeleyen Cumhuriyet ideolojisi, muhafazakârlığın kodları ile donatılmış Osmanlı mekân kurgusunu unutturarak, yepyeni bir mekânsal örüntüyü mekânda hâkim kılmaya çalışmıştır (Serter, 2018: 110). Cumhuriyet döneminde modernleşme hareketi, sadece idari, kurumsal bir dönüşümü değil, aynı zamanda, sosyal ve kültürel yaşamın dönüşümünü de içine alacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu dönem içerisinde, gündelik hayat ve idari işleyişe dair birçok dönüşüm hayata geçirilmiş, bu devrimlerin içselleştirilerek yaşamda kalıcı olabilmesi için kentsel mekân da etkin şekilde kullanılmıştır (Serter, 2018: 104). Cantek'e göre, doğu kültürünün dogmaları ve geleneksel bağlarıyla çağdışı

mekânlara hapsedildiğini düşündüğü bedenleri özgürleştirerek, Doğu'da yer alan bedeni, Batı'da yer alan zihinle buluşturmak hedeflenmiştir. Ancak bu buluşma, zihnin mekâna yansımaları oluşturan Batı'da gerçekleştirilmeli, zihnin yaşam alanı, gündelik hayat pratiklerinin batılı normlar doğrultusunda deneyimlendiği kentler, semtler ve konutlar olmalıdır (Cantek, 2011: 39).

Tüm bunlar ışığında, yeni kurulan Cumhuriyet'e özgü oluşturulan Jansen Planı'nın, 1932 yılında onaylanmasının ardından birçok Avrupalı mimar da kent tasarımında yer almak için Ankara'ya gelmiştir. O dönemde gelen Avrupalı mimarlar tarafından, Devlet Müzik Konservatuvarı, Bakanlıklar, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yüksek Ziraat Enstitüsü gibi yapılar inşa edilmiş ve söz konusu yapılar inşa edilirken, Ankara'da modernizm akımının etkilerinden yararlanılarak sadelik ön plana çıkarılmıştır.

Geleneksel toplumlarda dar sokaklar, içe kapalı bir mekân anlayışı hakimken, Cumhuriyetle birlikte başkent Ankara'da, geniş cadde ve bulvarlar, yeşil rekreasyon alanları gibi halka açık mekânlar kurgulanmıştır. İlhan Tekeli'nin ifadesiyle, "Belirli bir yöreye bağlılığı azalmış, yer değiştirebilen, uzaklardaki değişimlerden haberdar olan, akışkanlığı artmış" (2001: 11) bir modern insan yaratımı, mekânın bu yönde tasarlanması ile elde edilmek istenmiştir. Kadınların, kültürel yaşamın, dışa dönük bir sosyal yapının ön planda tutulduğu bir başkent ve başkentten örnek alarak her alanda modernizmin hâkim olduğu bir ulus-devlet oluşturulmaya çalışılmıştır.

Jansen, planlamayı sadece teknik ve yönetsel boyutuyla ele almamış, aynı zamanda, toplum sağlığı ve mutluluğu ile bağlantılı, insanı ön planda tutan, sosyal bir olgu olarak da görmüştür. Bu doğrultuda, Ankara için doğa ile bağın kopmayacağı şekilde, kent içinde ve dışında yeşil alanların bulunduğu bir tasarım yaklaşımını benimsemiştir (İncedemir ve Örmecioglu, 2022: 277). Bunun yanı sıra, ulaşım yollarını yaya odaklı olarak tasarlayan Jansen, kentlerde taşıt bağımlılığını en aza indirmeyi hedeflemiştir. Kentte yaşayanlar, ev, iş okul, sosyal hayat ekseninde yeşil alanlardan çıkmadan ve araca gerek kalmadan hareket edebileceklerdir.

Jansen Planı'nda konutlar yapılırken, mevcut tarihi dokuyu dışarıda bırakarak (eski kent) doğal çevrenin korunmasına özen gösterilmiştir. Ebenezer Howard'ın kırsal ve kentsel yaşamı bir araya getirmeye çalıştığı Bahçekent modelinden ilham alan Jansen, konutları bahçe içerisinde tasarlamıştır. "Jansen, Ankara için en çok üç kat öngörmekte ve konutları bitişik ve ayırık nizamda tasarlamaktadır. Konutlar, ister blok, ister tek yapı olsun, ön ve arka bahçeleri olacak, Jansen Planı'ndan önce yapılmış dört veya daha fazla katlı evler, üst katları yıkılarak

yeni binalara yükseklik olarak eşitlenecektir. Jansen'in yapılaşma biçimi açık sistemdir. Bu sistemin en belirgin örnekleri de geniş bahçe içindeki büyük villalarla, küçük parseller üzerindeki tek ya da dizi biçimindeki işçi evleridir.” (Tankut, 1990: 56).

Jansen Planı ile Atatürk Bulvarı'nda, I. Meclis binasından Cumhurbaşkanlığı binasına kadar uzanan bir sembolik, siyasi güç oluşturulmaya çalışılırken aynı zamanda Atatürk Bulvarı, halkın yürüdüğü, sosyalleştiği, yeşil alanlarında dinlendiği bir alan olmuştur. Bu yönüyle kent tasarımında, demokratik ulus-devlet anlayışının gerektirdiği şekilde, devlet mekanizmalarına halkın rahatça erişiminin ve devletle halkın iç içeliğinin hedeflendiği söylenebilir.

Fotoğraf 1: Kızılay ve Güven Park, 1930'lu yıllar

(Kaynak: <https://www.arkitera.com/haber/gecmisin-modern-mimarisi-ankara-1/>)

Yeni kurulan ulus-devletin ve toplumun sosyo-kültürel dönüşümünde etkili olması beklenen ilk kent planlaması Jansen Planı'dır. Ancak Jansen Planı, planlı kentsel gelişimin gerçekleştirilmesi ve modern bir kentin yaratılmasına yönelik çabaları bakımından olumlu olurken, arsa spekülasyonu, imar rantları konularını gündeme getirmesi bakımından ise olumsuz bir girişim olmuştur (Güngör ve Özcan, 2022: 166).

Gönül Tankut'un “Kritik Dönem” olarak nitelendirdiği dönemin söz konusu planlama ve buna bağlı olarak oluşturulmak istenen toplum yaratımında

etkisinin ne ölçüde olacağı, Jansen Planı'nın kabul edildiği 1932 yılından itibaren belirginleşmeye başlamıştır. Bunun nedeni, planlı bir şekilde tasarlanan başkent ve yeni kurulan ulus-devletin, Osmanlı geleneksel yapısından ayrılmasına engel olabilecek en küçük bir uygulamanın, tüm istenilen kurgunun boşa gitmesine ve zihniyet bağlamında bir geri dönüşe yol açabilecek olmasıdır. Nitekim 1932-1939 yıllarını kapsayan Kritik Dönem, pek çok plan dışı uygulama ve plan ilkelerine ters düşen işlemlerin yapılarak ileride yaşanacak olan kentsel sorunların kaynağını oluşturmuştur (Tankut, 1990: 105). Söz konusu dönemde, TBMM tarafından kentsel gelişmenin önemine vurgu yapılsa da, merkezi yönetim ile yerel yönetim çekişmesi ön plana çıkmıştır. İmar yönetimi sık sık eleştirilere maruz kalarak, yönetimin varlık nedeni sorgulanmış, idari ve mali açılardan hantal işleyişi tartışma konusu olmuştur. İmar görevinin belediye tarafından yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Milli Mücadele'nin kalesi ve yaklaşık 20.000 nüfuslu kent olan Ankara'nın, başkent oluşunun da etkisiyle nüfusu hızla artmıştır. 1930'lu yıllarda nüfus artışının da etkisiyle kentte, Jansen Planı'na aykırı olarak gecekondulaşma gözlemlenmiştir. Jansen Planı'nda yapılaşmaya açılmayan eğimli ve yeşil alanlara yapılan gecekondu için o dönemde TBMM'nin tavrı da çekinceli olmuştur. Bunun nedeni, söz konusu alanlarda kamulaştırma yapmanın ekonomik yük getireceği, aynı zamanda yasal olmayan ve Plan'a aykırı yapılan yapıların yıkılmasının da sosyal açıdan sorun yaratacağı düşüncesidir. 1937 yılında İmar Müdürlüğü belediyeye bağlanmış ancak kanalizasyon sorunları ve kaçak yapıların önüne geçilememiştir. Bunlarla birlikte, 1932-1939 yılları arasında Ankara, imar planına aykırı olarak gerçekleştirilen pek çok eyleme sahne olmuştur. Yapı izni istekleri ile başlayan süreç, kat sayısı artırma, dükkân ekleme, çatı katı ilavesi, bina derinliğini artırma gibi birçok isteklerle devam etmiştir. Bu süreçte, hukuki yollarla alınan kararlarda dahi, kamu yararından ziyade bireysel çıkarların ön planda tutulduğunu söylemek mümkündür. Kentleşme ve imar alanında var olan deneyimsizlik ve bilgi eksikliği nedeniyle planda ve oluşturulmak istenen kent yapısında hedeflenen ölçüde başarı elde edilememiştir.

Tüm yaşanan olumsuzluklara rağmen, modern, laik bir ulus-devlet kurma yolunda pek çok adım atılmış, simgesel açıdan da buna yön verilmiştir. Mimari açıdan bakıldığında, geleneksel gösterişli Osmanlı mimarisinden uzaklaşarak, daha sade ve modernist bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Modern mimari ve şehircilik, tanım gereği, yeni ve bütünüyle modern bir millet yaratmaya yönelik bu arzunun en güçlü görsel simgeleri olmuştur (Bozdoğan, 2012: 78). Bunu toplum üzerinde daha etkili ve daha benimsenebilir hale getirmek için yeniyile eski kıyaslanmış, eskinin karşısına yeni konulmuştur. İstanbul ve Ankara üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılan eski ve yeni algısında, İstanbul geçmişin

kenti, İmparatorluğun ve dini otoritenin merkezi, kirlenmişlik alanı olurken; Ankara, yeni, temiz ve geleceğin kenti olmuştur (Bozdoğan, 2012: 82). Ulusun kalbi Ankara, planlanmış başkent olarak ve simgesel açıdan ulusun inşası için yoktan var edilen bir gururun göstergesi olmuştur.

Cumhuriyet'i temsilen modernist sade yapılar oluşturulurken, diğer taraftan devleti temsil eden binalarda daha resmi görünümlü yapılar oluşturulmuştur. Bu yapılar, ortasında Atatürk heykelinin bulunduğu, üzerinde Atatürk'ün sözleri yazılmış olan hükümet binaları olup, devletin varlığını temsil etmiştir. Söz konusu durum, sadece Ankara mimarisi için değil, tüm kent ve kasabalar için geçerli olmuştur. Örneğin Halkevleri, eğitim, kültür ve topluma yönelik uygulamaları ile halkı dönüştürme amacı taşıyarak faaliyetlerine 1932 yılında başlamıştır. Aynı zamanda da mimari açıdan Kemalist İdeoloji'nin benimsenmesine yönelik olarak, Atatürk heykelleri, Atatürk sözleri, altı oklu bayraklar gibi simgesel öğeler de içermiştir. 1939'da, farklı şehir ve kasabalarda 163 Halkevi varken, 1946 yılına gelindiğinde ise Halkevlerinin sayısı 455'e ulaşmıştır (Bozdoğan, 2012: 112). Kentin önemli sokaklarında ve hükümet meydanına bakan yerlerde inşa edilen Halkevlerinin, modern bir toplum yaratılmasında ve Kemalist İdeoloji'nin benimsenmesinde önemli bir araç olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

Yeni kurulan devletin her yönüyle kalkındırılması ve yeni bir şekle büründürülmesi gereğinin bir göstergesi de, hem önemli bir rekreasyon alanı hem de üretim birimi niteliğine sahip Atatürk Orman Çiftliği (AOÇ)'dir. AOÇ 1925 yılında Ankara'nın batısında yer alan bataklık bir alanda kurulmuştur. Çiftliğin öne çıkan işlevlerinden biri -İzmir İktisat Kongresi'nde de vurgulandığı gibi- kendi dinamikleriyle kalkınmayı amaçlayan, dışa bağımlılığı azaltan bir devlet imajı yaratmasıdır. Diğer işlevi ise, çağdaş bir medeniyet yaratma amacı doğrultusunda, boş zaman aktiviteleri için toplumun uğrak yeri olmasıdır. Kent Çiftliği'nin öne çıkan her iki işlevi, yeni devletin temel felsefesinin mekânsal dışavurumunun başkent Ankara'da olması açısından son derece manidardır (Kaçar, 2015: 17-18). Çünkü modern yaşam pratikleri, Ulus- Yenişehir alanındaki yapılarla sınırlı kalmamalı, aynı zamanda kentsel açık alanların kullanımında da kendini göstermelidir. Çiftliğin konumlandırıldığı alann da tesadüfi olmayıp demiryolu hattında yer alması batıdan gelirken Ankara'nın, tam da devletin amacıyla örtüşen bir şekilde, modern bir kent olduğunu da gösteriyordu (Kaçar, 2015:18).

Çiftlik aracılığıyla aynı zamanda "köylüden çiftçiye" geçişin nasıl olacağını modellendiği söylenebilir. O dönem itibarıyla tarımsal üretim, ekonominin büyük bir kısmını oluşturmaktaydı ve bu üretimin modern bir biçimde yapılması genç Cumhuriyetin öncelikli amaçları arasındadır. Ayrıca Çiftlik bünyesinde yer

alan Bira Fabrikası Bahçesi ve Hayvanat Bahçesi, Marmara ve Karadeniz yüzme havuzları da modern toplumu inşa etmenin parçası işlevi görmekteydi (Ülkenli, 2017: 40-41).

Fotoğraf 2: Atatürk Orman Çiftliği'nin Kuruluşu, 1933. Kaynak: (Ülkenli, 2017: 40)

Çok Partili Hayatla Birlikte Değişen İktidar ve Başkent Ankara'ya Yansımaları (1950-1980)

Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1940'lara kadar gelinen süreçte, kurulan yeni ulus-devletin modernizm anlayışının, başkent Ankara'ya ve başkent in örnek alınmasının da etkisiyle tüm ülkeye yayılması hedeflenmiştir. 1923-1950 dönemini ele alan başlıkta da bahsedildiği gibi, başkent Ankara Cumhuriyet'in ilan ile birlikte büyük bir gelişim ve dönüşüme konu olmuş, planlama yoluyla atılan pek çok adım, bireysel çıkarlar ve öngörülemez konut politikaları nedeniyle sınırlı kalsa da, söz konusu adımlar, Ankara'nın sembolik bir değer kazanması bakımından son derece etkili olmuştur. Her ne kadar Halkevlerinin faaliyete geçmesi ve tüm ülkede yaygınlaşması gibi politikalarla Ankara'dan tüm ülkeye bir modernleşme ve Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'in ideolojisini yayma düşüncesi hâkim olsa da, ekonomik yetersizlikler nedeniyle söz konusu modernleşme politikalarının ülkedeki etkisi sınırlı kalmıştır.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Cumhuriyet'in kuruluşundan o döneme kadar oluşturulmaya çalışılan modern ulus-devlet

algısı yerini muhafazakâr bir kent algısına bırakmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'un karşısına Ankara'yı koyma ve İstanbul'u kirlenmiş, Ankara'yı ise yeni ulus-devletin yeni ve temiz başkenti olarak gösterme durumu, Demokrat Parti döneminde son bulmuştur. Demokrat Parti kendi iktidarı döneminde sürekli İstanbul'u ön plana çıkaracak siyasal söylemleri geliştirmiş ve uygulamıştır (Serter, 2018:141). Ankara-İstanbul karşıtlığının dışında, Ankara özelinde de Demokrat Parti döneminde pek çok cami inşa edilmesiyle dini simgeler oluşturulmaya başlanmış, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri oluşturulmaya çalışılan modernite ile yeni iktidarın muhafazakâr ideolojisinin çatışmasının kente yansımaları söz konusu olmuştur.

Jansen Planı'nın kentin ihtiyaçlarını karşılayamadığı ve kent sorunlarına çözüm getiremediği düşünülerek 1953 yılında bir yarışma açılmış, Nihat Yücel-Raşit Uybadin Planı 1957 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Yücel-Uybadin Planı'na kadar gerek resmi kurumların yer alması gerek sosyalleşme alanı olması bakımından önemini koruyan Atatürk Bulvarı'nın, planla birlikte ulaşım ekseninden çıktığı görülmektedir. Bulvarda konut kullanımlarının ortadan kalkmasına ve yerine 7-8 katlı yapılara izin verilen bölge, imar planındaki değişikliklerle büro kullanımlarının gelmesine neden olan değişimlere eş zamanlı olarak, Güvenpark'ın önemli bir kısmı otobüs durağı haline gelmiştir. Atatürk Bulvarı'nın, Güvenpark'ın ve Kızılay Parkı'nın bu değişimi, kaçınılmaz biçimde fiziksel açıdan Kızılay Meydanı'na yansımış, meydan, kamusal kullanımını ve tanımını yitirmiş, 1979 yılında Kızılay binasının yıkılmasıyla, adıyla özdeşleşen imgesi de yok olmuştur (Bayraktar, 2013: 29). Ulus bölgesi o dönemde orta-alt gelirli kesime hitap ederken, Kızılay, Emek İşhanı adı verilen gökdelen tipi yapıların da inşa edilmesiyle üst gelir grubunun kullanımında olmuştur. Bunlara ek olarak, Jansen Planı'nda oldukça önem verilen kentsel yeşil alanlar da söz konusu Planla birlikte azalmış ve kentsel yeşil alan bütünlüğü hızlı yapılaşma nedeniyle bozulmaya başlamıştır.

Çok partili döneme geçiş ve 1950 yılında kurulan iktidarla birlikte benimsenen ekonomi odaklı politikalarla tarımsal ve kırsal kalkınmaya verilen önem giderek azalması, kırsal nüfusun kente göçüyle sonuçlanan söz konusu politikalar, başkent Ankara da dâhil olmak üzere nüfusun büyük kentlerde birikmesine neden olmuştur. Köyden kente göçün yol açtığı temel sorun olan gecekondu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında köylerde yer alan, ancak köylerin itici koşulları nedeniyle 1950'li yıllara geldiğinde kentlere gelen kesimlerin barındığı alanlar olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'nın modernleşme sürecine tanık olmayıp kente sonradan eklenen gecekondu kesimi, kentteki imar planı sorunlarının ve kentte o yıllara kadar oluşturulmaya çalışılan modernizmin çerçevesinden uzaklaşılmasının nedenlerinden biri olmuştur.

Bu döneme ilişkin bahsedilmesi gereken önemli bir husus da, Anıtkabir'in inşası ve yer seçimidir. 1953 yılında Anıtkabir açılana kadar ulusun simgesi, Ulus Meydanı'ndaki Zafer Anıtı olmuştur. Ancak ulusun yeni simgesi olacak bu anıtmezarın yer seçimi de son derece önemlidir. Çünkü bu yer, yalnızca Atatürk'ün na'sının bulunduğu yer değil, aynı zamanda resmi törenlerin yapılacağı ve buraya gelenlerin vatandaşlık duygularının yaratılacağı/parlatılacağı bir simgesel merkez özelliği de göstermelidir. Anıtkabir'in şimdiki yerinin seçilmesiyle birlikte mimari tasarımı da ön plana çıkmıştır (Çınar, 2007: 169). Cumhuriyet'in başkenti Ankara'nın tasarımında önem verilen Osmanlı izlerinden uzaklaşma vurgusu, şüphesiz ki yeni devletin kurucusunun anıtmezarında da belirtilmelidir. Bu nedenle, Anıtkabir'in inşası için yapılan proje yarışmasında, Osmanlı-İslam geleneklerinden uzak olması ve "Anadolu'nun antik köklerini" sergilemesi saikiyle Onat-Arda projesi kabul edilmiştir (Çınar, 2007: 170). Anıtkabir'i oluşturan her bir öğenin salt estetik kaygılarla değil, yeni devletin temellendiği değerleri göstermesi çabasıyla da seçildiği görülmektedir.

1960'lı yıllara gelindiğinde ise askeri darbe sonucunda Demokrat Parti iktidarı son bulmuş, benzer ideolojik çizgide olan Adalet Partisi siyasi figür olmuştur. Bu dönemde politik birçok eyleme ev sahipliği yapan Kızılay Meydanı'nın adı 1960 yılında Belediye Encümeni tarafından "Hürriyet Meydanı" olarak değiştirilmiş, ancak meydan, Kızılay Meydanı adıyla anılmaya devam etmiştir (Bayraktar, 2013: 29).

1950-1980 arası dönemde Kızılay'ın geçirdiği önemli dönüşümlerden biri de kentin, merkezi iş alanı haline gelmesidir. 1950 öncesinde kentin ticari faaliyetleri Ulus'ta yürütülürken 1951'de alınan kararla Kızılay'ın merkezi iş alanı olması kabul edilmiş; zemin ve bodrum katlarının pasaj olarak düzenlenebileceği yapılara izin verilmiştir (Batuman, 2002: 56). Kızılay'ın bu yeni işlevi, üst ve üst-orta gelir gruplarını bu bölgeye çekerken, Ulus'un alt gelir grubuna ve kır kökenli kesime hitap etmesini de perçinlemiştir (Şenyapılı, 2016: 227). Ülkealan ve Kocabeyoğlu Pasajları ve Büyük Çarşı gibi yapılar dönemin alışveriş merkezleri niteliğindedir. Yine, 1956-1965 yılları arasında yapılan Emek İşhanı'nın -şimdiki adı Kahramanlar İş Merkezi- Ankara'nın simge mekânı haline gelmesi ve Türkiye'nin ilk gökdeleni olması sebebiyle dönemin hâkim ideolojisinin modernlik anlayışının belirleyicilerinin, ekonomik kalkınma ve teknoloji olduğu da okunabilmektedir. Bu iş merkezinde özel sektör işlerini barındıran işyerlerinin sayısı da kapitalizme eklenme sürecinin önemli bir göstergesi olmuştur (Çınar, 2007: 175). Bu gökdelen ayrıca meydanı niteleyici, 'hâkimiyet unsuru yapısı' olarak addedilebilir (Varol vd., 2019: 118).

Kızılay bu dönemde sadece ticaret merkezi özelliği kazanmamıştır, aynı zamanda

“kültür ve yaşam merkezi” haline de gelmiştir. Ticaret merkezlerinin Ulus’tan Kızılay’a kayması kültürel ve sosyal faaliyetlerin de Kızılay’a gelmesine zemin hazırlamıştır (Varol vd., 2019: 80-81). Yine toplumsal hareketlerin sergilendiği yer olması açısından da Kızılay simgesel ve politik bir mekân özelliği taşımaktadır.

Bu dönemde Ulus’un Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki mekânsal ve simgesel öneminin aşamalı olarak azal(tıl)dığı görülmektedir. 1950’li yıllarda başlayan kırdan kente göçün özellikle tarihi kent merkezi çevresinde gelişen gecekondu alanlarının ortaya çıkmasına neden olması, Ulus için öngörülen TBMM ve Atatürk Anıtı üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılan modern imajını zedeler niteliktedir. Dolayısıyla Ulus bölgesinin hem yeni devletin yönetsel merkezinin hem de modernitenin sosyal yaşam tarzı olarak benimsenmesinin mekândaki tezahürü olma özelliği sönümlenmeye başlamıştır.

İthal ikameci politikaların hâkim olduğu dönemde, askeri darbenin de etkisiyle yaşanan politik durgunluk, 1960-1980 arasında başkente de yansımış, 1980 yılındaki bir diğer askeri darbeye kadar, köyden kente göçün yüksek oluşu, hızlı yapılaşma ve gecekondulaşma gibi kentsel sorunların devam etmesinin ötesinde bir dönüşüm söz konusu olmamıştır. Söz konusu dönemde, muhafazakâr iktidarın da etkisiyle, Osmanlı Devleti’nin mirası olan İstanbul’un, sermaye ve dini değerler açısından yeniden cazibe merkezi haline getirilmek istenmesi söz konusu olmuş, bu durum, Cumhuriyet’in ilk yıllarında, yeni başkentin inşası ile yeni bir ideolojinin yaratılmasının simgesel mekânı olan Ankara’ya gösterilen özenin arka planda kalmasına yol açmıştır.

1980 Sonrası Dönem: Neo-liberal Politikaların Başkente Etkisi (1980-2002)

1970’lerin sonlarına doğru, 1973 Petrol Krizi’nin dünya ölçeğinde yarattığı etkiyle, ülke ölçeğinde genel bir kriz hâkimken başkent başta olmak üzere büyük kentler bu krizin merkezinde yer almıştır. Bir yandan ithal ikameci sanayileşmenin ortaya çıkardığı sorun ve bu sorunun yanı sıra yaşanan siyasal istikrarsızlık büyük kentlerde giderek büyüyen karmaşa ve kaos olarak kendini göstermiştir. 1980’lerin başında yaşanan bu krizi çözmek adına iki temel müdahalede bulunulmuştur. Çalışan sınıfların aleyhine olan bu müdahalelerden biri Uluslararası Para Fonu’nun (IMF- International Money Fund) talepleri doğrultusunda ithal ikameci büyümeden vazgeçilerek dışa açık büyümeyi salık veren uygulamaların yürürlüğe konulmasıdır. Nitekim bu süreç emekçi sınıfların tepkisiyle karşılandığından mevcut kriz daha da derinleşmiştir (Çınar, 2004:232-233). İkinci müdahale ise söz konusu krizin asker eliyle çözülmesi anlamına gelen 12 Eylül 1980’de gerçekleştirilen darbe olmuştur (Şengül, 2009: 136-137).

12 Eylül'den sonra Ankara'ya bakıldığında Kızılay'ın -özelde de Güvenpark'ın-kamusalılıkları büyük oranda erozyona uğramış; hem toplumsal hem de fiziksel anlamda darbe görmüştür (Atabaş, 1994). 1980 öncesi ABB (Ankara Büyükşehir Belediyesi) tarafından geliştirilen ve kent merkezinin -trafiğin düzenlendiği bir kavşak olmaktan çıkarılarak- gerçek manada bir kamusal alana dönüşmesini öngören yaya bölgeleri projeleri darbe ile birlikte rafa kaldırılmıştır (Ayoğlu, 2010). Bu şekilde trafik, ölçek ve işlev sorunlarıyla önemini yitiren kent özeklerinden birisi -hatta ölçek olarak birincisi- Kızılay'ın (Güvenpark üzerinden) oluşturulmak istenen yaya bölgelerinin odağı olarak yeniden önem kazanma şansı da ortadan kalkmış; ilgili alan ranta konu olma vasfını sürdürmeye devam etmiştir (Ertuna, 2005:14).

1980'li yılların ideolojik yansımalarını mekânda yapı ölçeğinde takip edebileceğimiz simgesel mimari unsur da, şu an hâlâ kentin merkezi sayılabilecek konumda bulunan Kocatepe Camii'dir. Yeni kurulan devlet, yaratmak istediği ulusun ihtiyaçlarını giderecek yapılar inşa etse de, resmi bir ibadet yerinin eksikliği görünür olmuştur. Bu doğrultuda, tartışmalı bir konu olsa da, bir "devlet camii" inşa etme fikri vücut bulmaya başlamış ve yeni devletin kentsel gelişme yöneltisini çizdiği Yenişehir'in camii için 'en uygun' yer olacağına karar kılınmıştır. Caminin yapım kararı 1944 yılında verilmiş olmasına rağmen cami ancak 1987 yılında ibadete açılabilmiştir. Bu kırk yıldan uzun süren süreçte, hem caminin yer seçimi hem de mimari tarzı üzerinde anlaşmaya varmak kolay olmamıştır. Caminin inşası için Diyanet İşleri Başkanlığı altında kurulan Komite ve tüm bu süreç, Cumhuriyet'in modern seküler toplum hayaline zaman zaman aykırı ve fakat genelde laikliğin resmi uygulamasının sonucudur. DP döneminde -1956'da- Caminin şu anki konumu belirlenmiş ve tasarımına ilişkin proje yarışması yapılmıştır (Çınar, 2007: 171-172). Caminin konumuyla ilgili önemli olan husus ise, kentin ve dolayısıyla devletin simgesel merkezi olan Anıtkabir'in 'teklifi' bozan bir özellikte oluşudur. Kente yukarıdan bakıldığında artık sadece Anıtkabir değil Kocatepe Camii de dikkat çekmektedir. Bu durum da mekâna kazınan simgelerin 'masum' olmadığını bir kez daha göstermektedir. Ayrıca başkent'in yaratım sürecinde mimari tasarımda öncelenen modern-seküler vurgunun Kocatepe Camii'nde tam olarak yansıtılmadığı, Osmanlı tarzının ön plana çıktığı ve fakat modern teknolojiye de yararlanıldığı görülmektedir. Ayrıca Camii'nin altında bulunan megamarketin, dönemin hâkim anlayışı olan tüketim toplumu yaratma güdüsünü İslam'la sentezleme başarısını göstermesi açısından da önemlidir.

Bu süreçte Dünyada sermaye piyasalarında etkili olmaya başlayan 'küreselleşme'nin bir sonucu olarak, küreselleşme söylemi -bir kavram olarak da- düşüncüsel ve siyasal açıdan güç kazanmaya başlamıştır (Çınar, 2004: 232).

Söz konusu bu etki birbirinden farklı düzeylerde başkenti etkilemiştir. Ülkenin 1980’li yıllardan itibaren ‘ulus devlet’in yapısal dönüşümüne sahne olduğu dikkate alındığında bu değişim sürecinin yapısal olanla birlikte siyasal, kurumsal ve mekânsal örgütlenmeyi de etkilediği görülmektedir. Ulus devletin özelliklerini -bir ölçüde- esneten/ortadan kaldıran/kaldırmayı amaçlayan bu dönüşüm sürecinin başkente yansımaları, ulus devlet ölçeğinde geçerli olan değerleri kökten değiştirmeye/bütünüyle ortadan kaldırmaya girişen siyasetçilerin sahnesine dönüşme şeklinde olmuştur. 1980’li yıllarda emek sömürüsünün arttığı, askeri darbeye örgütlenmenin ve emekçi sınıfların kitlesel hareketlerinin önüne geçildiği ve bununla ilişkili olarak sermayenin gücünü ise her geçen gün artırdığı görülmektedir. Sermayenin bu dönemde kendini konumlandığı yer ise kent mekânı olmuş ve kenti dönüştürmenin bir aracı olarak “banliyöleşme” kullanılmaya başlamıştır. Bu ise inşaat sektörünün hız kesmeden büyümesine ortam hazırlamış ve finans sektörüyle inşaat sektörünün el ele vermesi muhafazakâr ideolojinin kentsel mekânı ve toplumu dönüştürmesinin de önünü açmıştır (Serter, 2018:178). Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında geliştirilmesine özen gösterilen -ve Ankaralılık olarak simgeleştirilen değerler- yerel ve özeysel yönetim düzeyinde siyasetçiler tarafından küresel sermayenin ve onun ulusal düzeydeki eklemencisi olan sermaye sınıflarının istemleri doğrultusunda ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan başkent, hem küreselleşme, hem de yerelleştirme siyasetlerinin doğrudan yaşama geçirildiği bir mekân haline gelmiştir (Çınar, 2004: 232-234). Artık kent mekânında söz sahibi olan sınıfa küresel sermaye de eklemelenmiş ve mekânın kullanım değeri yerine değişim değerini önceleyen, -sermaye lehine- yeniden üretimini sağlayacak projeler dönemi başlamıştır.

Bu çerçevede 1985 yılında Büyükşehir Belediyesi, “Güvenpark Yenileme Projesi” adı ile alanın altına otopark ve alışveriş merkezi, üzerinde ise anıtın yerini değiştirerek yerine saat kulesi öneren bir proje geliştirmiş, ancak toplanan 60.000 imza ile bu durum engellenmiştir (Ayoğlu, 2010). İmar, şehircilik, tarih ve insan-toplum ilişkilerindeki ‘kaygısızlık ve kayıtsızlık’ örnekleri olan bu öneri ve bunun gibi öneriler dışında da alan, fonksiyon erozyonlarına maruz kalmıştır. Şu an dolmuş, otobüs durakları ve metro girişleriyle parktan koparılmış alanlar düşüldüğünde geriye yaklaşık 20.000 m²’lik bir alan kalmıştır (Batuman, 2002: 69; Aydın vd., 2005: 605).

Bütün bunlar Jansen Planı’nda ortaya konan -ve Ebenezer Howard’ın Bahçekent tasarımından mülhem- içerisinden yaya akslarının geçtiği yeşil kuşaklarla emeğin yeniden üretilmesini sağlayacak rekreatif alan düzenlemesinden ne derece uzaklaşıldığını göstermesi açısından önemlidir. Yine Güven Anıtı’nın yerinin değiştirilmek istenerek yerine saat kulesinin önerilmesi de Cumhuriyet’in

mekândaki sembolik değerlerinin hiçe sayılmak istendiği ya da hâkim yeni ideolojinin kendi simge ve sembolleri üzerinden mekânda kendisini yeniden üretme çabası olarak değerlendirilmelidir (Lefebvre, 2019).

1989-1994 yıllarında Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevini yürüten Murat Karayalçın, metro duraklarını projede öngörülen yerden alıp Kızılay'ın kalbine taşımış, metro inşaatı süresince şantiye binasını Güvenpark'a kurmuş ve inşaat sonrasında da mezbeleliğin devamına sebep olmuştur (Ertuna, 2005). Bunu da, mekân üzerindeki anıtsal yapıların tesirini azaltıcı bir etkisi olduğu; yapının zaten ölçek itibarıyla azalan etkisinin ve yaratılmak istenen makbul vatandaşa dair izlerin de zihinlerden silinmesine imkân tanıyacak oluşuyla eleştirmek mümkündür.

1994 yerel seçimleri ile yönetimi devralan İ. Melih Gökçek de finansal kaynakları Altınpark ve Sincan Harikalar Diyarı gibi yeni eğlence parklarına ayırmış, bir yandan 'parkları ayaklarına getirerek' seçmenlerine vefa borcunu ödemiş, diğer yandan da Ankara'nın cumhuriyetle özdeşleşmiş mekânlarını köhnemeye terk etmiştir (Ertuna, 2005). Bu süreçte Güvenpark da Gökçek'in İslamcı-muhafazakâr eğilimlerini popülist uygulamalar çerçevesinde sunma ihtirasının ana merkezlerinden biri olmuş, kent merkezinde siyasi rant elde edilebilecek boş bir arazi muamelesi görmüştür. Anıt ve park, Büyükşehir Belediyesi'nin parkta kurduğu iftar çadırı, yüksek sesli arabesk, fantezi müzik yayınları ve halk konserlerinin dekoru olmaktan, bu etkinlikler için "tribün" görevi görmekten öteye geçememiştir. Bu "özel" günlerde coşku vandalizmle iç içe geçmiş, anıt tahrip edilmiş, üzerine spreyle boyayla yazılar yazılmıştır (Ertuna 2005: 15). Sonuç olarak mekânın kullanım şekli ve amacı hâkim sınıf tarafından yeniden belirlenmiştir.

Neo-liberal Politikaların Derinleşmesi ve AKP İktidarı Dönemi (2002-2023)

Ankara Büyükşehir Belediyesi, 1985 yılında hazırlamış olduğu projeye benzer bir projeyi 2005 yılında tekrar gündeme getirmiştir. Belediye, 1. Derece Sit Alanı olan Güvenpark'ın tasarımına ilişkin kentsel tasarım proje yarışması düzenlenebilmesinin, halen dolmuş ve belediye otobüslerine durak olarak ayrılan sahanın altına yer altı çarşısı ve garaj katları yapılması ile mümkün olabileceği iddiası ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kuruluna 2005 senesinde başvuruda bulunmuştur. Başvuruyu değerlendiren Kurul, 4 Mart 2005'te, kentsel tasarım projesinin yarışma yoluyla elde edilmesini prensipte uygun bulmuş, Güvenpark'ın diğer alanları ayrık tutarak Büyükşehir Belediyesi'nin isteği doğrultusunda dolmuş ve otobüs durak yeri olarak kullanılan sahanın alt kotlarında düzenleme ve yapılaşmaya gidilmesine imkân vermiştir. Ancak

TMMOB Peyzaj Mimarları Odası, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun kararını mahkemeye taşımış, mahkeme Güvenpark'ın bir bütün olarak korunması gerektiğinden hareketle, kurulun davaya konu kararını hukuka uygun olmadığı gerekçesiyle iptal etmiştir (<https://politeknik.org.tr/basri-119/>).

Ankara Büyükşehir Belediyesi 2012'de yeni bir proje hazırlığına başlamıştır. Projeye göre Belediye, Güvenpark içerisinde ağaçların bulunmadığı ve Büyükşehir Belediyesi'nin iftar çadırını kurduğu 800 metrekarelik alana, Londra'da bulunan London Eye'e benzer 135 metre yüksekliğinde bir dönme dolap inşa etmeyi planlamıştır. Cumhuriyetin kuruluşunun sembolü olan Güven Anıtı ile özdeşleşmiş Güvenpark'ın tahribi için egemen sınıf elinden gelen çabayı göstermektedir.

Güvenpark ile benzer özelliklerinden biri de emeğin kendini yeniden ürettiği rekreasyonel kullanım olan AOÇ gibi önemli bir kamusal mekânın bütünlüğünün korunabilmesi ve kuruluş amaçlarının sürdürülebilmesi de oldukça zor olmuştur. Özellikle neo-liberal politikalarla kentsel mekândaki rantı kontrol etme amacının ön plana çıktığı ve Çiftliğin de bu politikardan yalıtıl(a) madığı, aksine Ankara'nın büyümesiyle kentin merkezinde kalması sebebiyle rant değerinin yükseldiği ve topraklarının peyderpey traşlandığı görülmektedir. Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Kuruluş Kanunu'na 2006 yılında bir ek madde konularak Çiftlik, Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiştir. Bunu takiben 2011 yılında Çiftliğin 1. derece sit alanı olma niteliği 3. dereceye düşürülerek günümüzdeki Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nin yapımına da imkân tanınmıştır (Kaçar, 2015: 19).

AKP döneminin mekâna yönelik en önemli müdahalelerinden biri de Cumhurbaşkanlığı'nın Çankaya Köşkü'nden Atatürk Orman Çiftliği'ne (AOÇ) taşınması olmuştur. Hem siluet açısından kentin görünümünde etkili bir yapı stoku olması hem de oluşturulan kompleks içerisinde yer verilen donatılar itibarıyla mekana yönelik farklı bir okumanın ürünü oluşu ideolojinin mekâna yansımaları anlamak açısından önemlidir. Hatta şunu da ifade etmek gerekir ki bu yeni yapılaşma alanının 'külliye' olarak tanımlanması bile bir ideolojik yansımanın ürünü olarak değerlendirilebilir. Yine bu yapı birlikteliği içinde bir caminin yer alıyor oluşu da hâkim yeni ideolojinin rengini ve mekânı nasıl dönüştürdüğünü görmek açısından önemlidir.

'Hükümet Kartiyesi'nin mevcut iktidar döneminde zaman içerisinde peyderpey Eskişehir Yolu üzerine taşınması da mekâna müdahalenin bir göstergesi olarak öne çıkmakta ve Cumhuriyetin üzerinde kurulduğu mekânı (non-place) bir kimlik atfederek 'yer'e dönüştürmesine (Augé, 1997) karşı bir davranışla

ilişkilendirilebilir. Neo-liberal ekonomik politikaların sermaye lehine kendini yeniden üretimini mekân üzerinden gerçekleştirdiği süreç her ne kadar 1980'li yıllar sonrasına rastlasa da Türkiye için bu süreç gecikmeli olarak işlemiş, mekânın yeniden üretimi açısından -Lefebvreyan bağlamda- 2000'lerde post-modern sürecin mekânda yarattığı parçalanmayla bütünleşmiştir. Bu mekânsal parçalanma ulus devletin mekânda yer seçmesi ve bu yer seçim kararlarının yarattığı sembolik imgelemin, üçüncü boyutta yarattığı etkinin, yapıların ya da sanatsal öğelerin anıtsal boyutunun, şehircilik ve mimarlık ilkeleri açısından içerdiği anlamın da okunaksız hale gelmesini hatta bütününü ortadan kalkmasını beraberinde getirecektir.

Ankara'nın dönüşüm süreçlerindeki kırılma momentlerinden biri de 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimidir. Sadece mekân üzerindeki yer seçim süreçleri ile değil, belleklerde yarattığı etki ve toplum nezdindeki travma ile de önemli bir uğrak olarak görülebilir. Kamu kurumlarının bombalanması ile gelişen toplumsal sarsıntı ve bir toplumsal kesimin üzerinden bu girişimin yapıldığı düşüncesi 'ulus' ve ulusun bileşenleri üzerinde yeniden düşünmeyi; bir ulusal güvenlik sorununu da beraberinde getirecek boyuttadır.

Nitekim devletin yönetim biçiminin Türk Tipi Başkanlık Sistemi'ne evrilmesini beraberinde getiren bu girişim Ankara üzerinden gerçekleştirilen güç mücadelesinin mekândaki karşılığının okunması bakımından da objektiflerin TBMM'den daha çok 'külliye' üzerine çevrilmesine neden olmuştur. Bu menfur girişim aynı zamanda Eskişehir Yolu aksının bir ölçüde yeni inşa edilmeye çalışılan ulusun yönetim yapılarının taşındığı bir konuma kavuşması, 'Hükümet Kartiyesi'nin taşınmasının meşrulaştırılmasının da zeminini oluşturur niteliktedir.

Öte yandan darbe girişimi sonrası hükümetin Kızılay Meydanı'nın isminde değişikliğe giderek 15 Temmuz Kızılay Milli İrade adını vermesi, yine daha öncesinde Tandoğan Meydanı'nın adını Anadolu olarak değiştirmesinde olduğu gibi gücünü millettten aldığı savını güçlendirir niteliktedir. Yine bunun; mekânın adlandırmasının da; ideolojinin bir yansıması anlamını taşıdığını da görmek gerekir ki Başkent'te cadde ve sokak isimlerinin değiştirilmesinin sık sık yaşandığı da bilinen bir gerçektir.

Güven Anıtı ile birlikte -ve 'güven mefhumu' üzerinden bu anıtla birlikte düşünülebilecek ulusun ya da daha küçük ölçekte kentin; başkent; güvenliği göz önünde bulundurulduğunda neredeyse her yıl Kızılay ve çevresindeki 'Hükümet Kartiyesi' sınırları içerisinde artık uluslarüstü ve/veya uluslararası bir arka planı olan, sonuncusu yeni yasama yılının açılış günü 1 Ekim 2023 tarihinde TBMM yakınlarında gerçekleştirilen terör saldırılarının yineleniyor oluşu

düşündürücüdür. Öyle ki, güvenlik güçlerinin de mekânda daha sık ve görünür oluşları bir 'polis devleti' ya da Foucaultcu anlamda bir 'gözetim toplumu' ile karşı karşıya olunma savını da yeniden hatırlatır niteliktedir. Güvenlik güçlerinin Yüksel Yaya Bölgesi'nde ve Güvenpark'ta bir takım zırhlı araçlar ve üniformalı mensupları aracılığıyla mekânda kendini gösteriyor oluşu zihinlerde yeniden inşa edilen bir korku ve güvensizliği beraberinde getirecektir.

Finans merkezi olarak İstanbul'un öne çıktığı dönemin de AKP iktidarında olması rastlantı değildir. Küresel finans sistemine eklenme açısından ve bir 'ağ' olarak düşünüldüğünde küresel kentler zincirine bağlanma fikri aynı zamanda yeni ulus inşası sürecinde bir ölçüde başkent'in işlevlerinin İstanbul'a kaydırılması anlamına gelecektir. Osmanlı ile bağ kurma ya da Neo-Osmanlı düşüncesinin bir şekilde kendisinde karşılık bulduğu iktidarın daha üst ölçekte bir rekabete girebilmek adına İmparatorluk mirasını devam ettirme kaygısı götüğü ifade olunabilir. Ankara'nın başkent olurken daha dengeli bir ekonomik gelişme sağlayacak mekânsal dağılım ve İstanbul ve liman kenti İzmir'in dışında üçüncü bir özek oluşturma çabasının ortadan kalktığı ve tek merkezli büyümenin İstanbul üzerinden öne çıkarıldığı bir deseni de pekiştirdiği söylenebilir. Başkent'in gücünün zayıflatılması bir anlamda yarışan kentler örüntüsü ortaya koyması açısından da küreselleşmenin ve neo-liberal ekonomik politikanın yansımaları gösterir niteliktedir.

Atatürk Bulvarı ve onu dik kesen Gazi Mustafa Kemal Bulvarı gibi geniş kanal mekânlar üzerinde yer seçen, birbirine bağlanan yeşil bir kademelenme ile kendini gösteren Jansen Planı'nın izleklerini de ortadan kaldıran mekânsal müdahalelerden biri de Kızılay Meydanı'ndaki meydana ismini veren ve önündeki parkla Güvenpark'ın bütünleşmesi ile belirli bir boyuta ulaşıp kentsel ölçekte bir rekreasyon alanı olan Kızılay Binası'nın yıkılarak yerine Alışveriş Merkezi'nin (AVM) yapılmasıdır. AVM süreci, Kızılay Meydanı'nı değiştiren/dönüştüren en önemli düzenlemelerden biri olmuştur. Çünkü meydana adını veren Kızılay Binasının yıkılması ve bir süre sonra yerini AVM'nin alması, orta üst sınıfın buraya çekildiği, toplumsal ikilemin derinleştiği bir dönemin de başlangıcıdır. Yine neo-liberal ekonomik politikaların mekândaki yer seçme davranışı, mekânı ve kenti dönüştürme etkisinin bir örneği olarak düşünülebilecek bu AVM'leşme sürecinin 2000'li yıllar boyunca devam ettiğini ve bir yaşam biçimi oluşturmada başat rol oynadığını vurgulamak gerekecektir.

Öte yandan şu da bir vakiydir ki mevcut siyasal iktidar kentin merkezi niteliğindeki Kızılay-Ulus aksını Eskişehir yolu üzerine kaydırmakla kalmayıp, kuzeybatı yönündeki bu gelişme ekseninin üzerinde yeni banliyöler oluşturmak suretiyle birtakım çekim alanları üzerinden alt merkezler oluşturma yoluna gitmiştir. Bu

merkezler, -burjuva için konut alanları yaratımı demek olan lüks konut üretimi ve bu konutların çekirdeğini oluşturacak alt merkezler eliyle- bir 'gettolaşma' ve 'kapalı-kapılı site' anlayışını doğurarak değişen toplum yapısıyla ilişkilendirilecek biçimde bir dikotomi yaratmıştır. Post-modern anlamda yaşam biçimi kavramını yeniden üreten bu yeni konut sunumu, AVM'ler üzerinden rekreatif ihtiyaçların karşılanmasını ve tüketim toplumu anlayışının yer etmesini pekiştirir niteliktedir.

Öncesinde yalnızca memurlar için konut alanları üretildiğini gördüğümüz Jansen Planı Ankara'sından yönetim vasfının yanı sıra sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesi ile birlikte farklı sınıfsal yapılardan yaşayanlarına da konut alanlarının üretildiği daha çeşitli bir konut sunum biçimi ile de karşılaşılan bir Ankara'ya gelinmiştir. Yine değişen ideolojinin yarattığı kendi burjuvazisi için mekân üzerinde alt merkezler geliştirdiği ve rekreatif temelli alanlar ürettiği de görülmektedir. Çukurambar semti eski bir gecekondu alanıyken bu yönde bir dönüşüm geçirmiş kentsel bölgelerden birdir.

Muhafazakâr ideolojinin mekâna bir diğer yansıması olarak artık meydanların -her ne kadar kavşak alanlarının birer meydan olarak tanımlanmasından vazgeçilemese de- emeğin yeniden üretimine izin veren yeşil alanlarla birlikte tasarlanmaktan uzaklaşıldığı; yeni meydan kavramının ibadethane ile ilişkilendirilmek istendiği görülmektedir. Öyle ki bu 'yeni' meydan mefhumu Hacı Bayram Veli Camii'nin önünde oluşturulan ve bir anlamda son cemaat yeri işlevi de gören sert zeminle kendini göstermeye başlamış sonrasında bu hükümetin diğer kentlere ihraç ettiği bir kentsel mekânsal politikaya dönüşmüştür. Bu politika transferine, merkezi hükümetle aynı partiden olan yerel yönetimlerden biri olan, Konya'da yapılan Mevlana Meydanı örnek olarak verilebilir (Eseroğlu, 2018).

Benzer bir meydan tasarımına Kırıkkale'de de rastlanmakta olup daha öncesinde meydanı çevreleyen devleti mekânda temsil eden yapılardan eğitimle ilgili olan yıkılarak yerine cami yapılmış ve temsil açısından odak nokta camiye kaydırılmıştır. Bu da göstermektedir ki merkezi hükümetin mekânsal politikaları başkent üzerinden taşraya taşınmaktadır.

Başkent özelinde meydan-cami ilişkisinin bir diğer örneği de Ulus'taki Erbakan Meydanı'nda Cumhuriyet'in yarışmayla ortaya konan mimarlık eserlerinden İller Bankası eski binasının cami inşaatı alanında kaldığı gerekçesiyle yıkılarak yerine yapılan Melike Hatun Camii ve önünde yer alan sert zemindir. Opera Meydanı ile komşu olan ve Devlet Tiyatroları Müdürlüğü ile içerisinde yer alan Küçük Sahne ve Oda Tiyatrosu'yla, Devlet Opera ve Balesi'nin içindeki Büyük Sahne'ye kadar devam eden aksın karşısına denk düşecek şekilde inşa edilmesi

bu yapının yer seçiminde ve inşa kararı sürecinde tesadüfe yer olmadığını gösterir niteliktedir. Cumhuriyet'in inşa etmeye çalıştığı ulus karşısında kendi ulusunu inşa etmeye çalışan bir ideolojinin kendisini nasıl ortaya koyduğunu görmek açısından bu ikiliğin ve bir tür rekabet içinde olduğunun ayırıcılığı önemlidir. *“Bugün İslam'dan ziyade İslamcılığın yapılı çevrenin biçimlendirilmesinde nasıl rol oynadığı (keza yapılı çevrenin de İslamcılığı nasıl şekillendirdiği) üstüne düşünmemiz gerekiyor.”* diyen Batuman'ın (2019) bu konudaki düşünceleri de önemlidir.

Başkent Ankara'da Cumhuriyet'in modern yaşam tarzını benimsetme bağlamında oluşturulan ve kentli olabilmeyen bir unsur olarak nitelendirilen yeşil alan kullanımına çalışma boyunca sıkça değinilmiştir. Burada Lörcher planıyla başlayan ve Jansen planıyla devam eden kamusal alanların, toplumsallaşmanın mekânı olarak kullanılmasını önceleyen, “bahçe” anlayışını gösteren Ulus (Hâkimiyet-i Milliye) Meydanı'ndaki Millet (Şehir, Belediye) Bahçesi'nin yüzyılın sonunda yok oluşu, başkent Ankara'nın yaşadığı mekânsal dönüşümle ve devletin ideolojik dönüşümüyle de paralel seyretmiştir. Günümüzde Ankara ve birçok ilde oluşturulmaya çalışılan “Millet Bahçesi” fikrinin savunulması, seçim vaadi olarak kullanılması rastlantısal ve/veya Cumhuriyet değerlerini canlandırma değil aksine Cumhuriyet ile mekân arasındaki bağı koparma anlamına gelmektedir. Çünkü Ankara'da Atatürk Kültür Merkezi Millet Bahçesi olarak belirlenen alanda Cumhuriyetin ilk yıllarına ait toplumsal bellekte yer eden birçok bina bulunmaktadır ve bunların yeni “Millet Bahçesi” alanında bırakılması, “Cumhuriyet yapılarını dondurarak” kentsel rantın ve sermayenin birlikteliğinde yeni bir hafıza mekânı yaratma çabasının da ürünü olarak tariflenebilir.

Sonuç

“İdeoloji(ler)in mekân üzerinden toplumu değiştirmeye yönelik uygulamalar eliyle kendisini yeniden ürettiği ve kentsel alan üzerinde varlığını hissettirdiği dönemler ağırlıklı olarak toplum mühendisliğine soyunulan ‘devrim’ sonrası süreçlerde karşımıza çıkar. Bu bağlamda Cumhuriyet'in Kuruluş Dönemi Ankara'sı (1923-50) ve Ekim Devrimi sonrası Rus kentleri -özellikle St. Petersburg sonrası başkent olan Moskova- ideolojinin mekâna yansıdığı ve yeni bir toplum yaratma idealinin mekân üzerinden inşa edilerek kurgulandığı önemli örneklerdendir (Kopp, 1970). Yine aynı süreçlerin -benzer şekilde- faşist ya da sol iktidarlar dönemi Kıta Avrupa'sında da yaşandığı söylenebilir (Hitler Almanyası, Mussolini İtalyası, Franco İspanyası ve Enver Hoca Arnavutluk'u).” (Eseroğlu, 2018)

Ankara'nın başkent oluş sürecinden bugüne değin geçen yüzyıllık süreçte yaşadığı dönüşümlerin, tarihsel momentler ve ‘tarihsel blok’ların değiştiği,

dönüştüğü politik kırılmalar üzerinden okumaya çalışıldığı bu metinde mekânın üretiminin, mekânın temsilinin ve temsil mekânlarının (Lefebvre, 2014) serimlenmeye çalışıldığı söylenebilir.

İdeoloji mekân ilişkisinin başkentlik ve bir başkent olarak Ankara üzerinden okunma çabası, bize geçtiğimiz yüzyılın Türkiye hikâyesini sunmasının ötesinde değişen iktidarlarla birlikte -mekânın da hem etkilenen hem de etkileyen olarak- bir karşılıklı etkileşim üzerinden diyalektik bir inceleme fırsatı sağlaması, toplumsal zemindeki çatışma düzleminin anlaşılmasına da olanak yaratmaktadır. Yeni bir ulus inşası iddiasındaki iktidarın Gramsciyan bir okumayla 'pasif devrim' gerçekleştirdiğini söyleyenlerin (Tuğal, 2014) aksine Gramsci'nin tam olarak anlaşamadığını; aslında AKP iktidarının -özellikle sivil toplum ayağını ve kültürel alanı dönüştürerek- bir 'hegemonya' kuramadığını; söylemek gerekecektir.

Yine, Gezi Parkı ayaklanmasıyla kutuplaşma sürecinin zirve yaptığı Türkiye toplumunun, bir neo-liberal mekân politikası dayatması ile dönüşüme zorlandığı, iktidarın 'bir-iki ağaç' ya da 'dış komplo' söylemiyle doğanın yaşamdaki merkeziliğini anlayamadığı yahut -şimdilik- anlamazdan geldiği (Tuğal, 2014:10) görülmektedir. Bu bağlamda İslamcı muhafazakâr ideolojinin mekân üzerinden kurmaya çalıştığı tahakkümün son bölümde çözümlenmeye çalışıldığını; bunun da mutlaka bir direnişle karşılaşmasının -Gezi Parkı ayaklanmasında Ankara ve diğer kent merkezlerindeki meydanlarda gerçekleştirilen protestolar- ancak bir toplanma-dağılma işlevini haiz kentsel alanlar; meydanlar; üstünden mümkün olacağını öğretmiştir. İslamcı ideolojinin cuma namazı sonrasında kendi lehtarlarınca gerçekleştirilen protesto eylemleri ile sınırlı tutmak istediği politik hareketleri, ibadethane tarafından çevrelenen rekreasyonel kullanımdan uzak sert zeminle tanımlanmış bir 'meydan'la sınırlı tutmak istese de sınıflar arası çatışmanın kent mekânının farklı alanlarında örgütlenerek kendini yeniden ve tekrar tekrar üreteceği unutulmamalıdır.

'Hafıza' mekânları üzerinden bir okuma yapılmak istendiğinde de (Ricoeur, 2012) Cumhuriyet'in inşa sürecindeki elitlerin, pek çoğu yarışma sonucunda ortaya çıkan ödüllü projelerinin mekândaki izlerinin birer birer silinme çabası içinde olduğu ve yeni 'tarihsel blok'un kendini mekân üzerinden yeniden inşa etmek istediği söylenebilir. Politik söylemini de bunun üzerine kurarak ilişkilendirdiği bu yeni mekânsal formasyonun, yaşam biçimlerini de etkileyerek birey üzerinden bir dönüş(tür)üm çabası içinde olduğu söylenebilir. AVM üzerinden dayatılan yaşam biçiminin cami üzerinden yeniden kurgulanma çabasını da ancak bu bağlamda yeni bir 'sentez' girişimi olarak değerlendirmek mümkündür.

Her ne kadar ulus devletin sınırları silikleştirilmeye çalışılsa da nihai kertede uluslararası sermayenin yereldeki politikaları şekillendirme isteği yerelleşme sürecinin de küresel kapitalizmle birlikte düşünülmesini beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak Ankara'nın, her zaman bir başkent olarak önemini koruyacağı ve Türkiye toplumunun özellikle mekânsal politikalarının belirleyici aktörü olacağı söylenebilir. Bu çalışma göstermektedir ki olgu olarak başkent, yönetsel bir işlev taşımasının yanı sıra hâkim ideolojinin mekânsal müdahaleler üzerinden toplumu değiştirdiği/dönüştürdüğü bir özelliğe de sahiptir.

Kaynakça

Augé M (1997). Yer-Olmayanlar: Üstmodernliğin Antropolojisine Giriş. Çev. T Ilgaz, İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Atabaş K (1994). Şehrin Merkezini Tanımak Biraz da Şehrin Kendisini Tanımak Demektir. Yerel Yönetimler ve Mimarlık, 2, 13-51.

Aydın S vd (2005). Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Ayoğlu B O (2010). "Zafer Anıtı – Güvenpark – TBMM" kent aksının varolan durumunun irdelenmesi ve Cumhuriyet aksı olarak yeniden tasarımı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Batuman B (2002). Mekân, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet'in Kamusal Mekânı Olarak Kızılay Meydanı., İçinde: G A Sargın (der), Ankara'nın Kamusal Yüzleri, Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler, İstanbul: İletişim Yayınları.

Batuman B (2015). Gezi'nin Devamı Olarak Atatürk Orman Çiftliği Mücadelesi Ya Da Rejim Değişikliğinin (Ve Buna Direnişin) Mecrası Olarak "Cumhurbaşkanlığı Sarayı", TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 34(1), 53-62.

Batuman B (2019). Millet'in Mimarisini: Yeni İslamcı Ulus İnşasının Kent Ve Mekân Siyaseti. İstanbul: Metis Yayınları.

Bayraktar N (2013). Tarihe Eş Zamanlı Tanıklık: Ulus ve Kızılay Meydanlarının Değişim Süreci. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 20-35.

Bozdoğan S. (2012). Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür. İstanbul: Metis Yayınları.

Cantek F Ş (2011). "Yaban"lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara. İstanbul: İletişim Yayınları.

Cengizkan A (2004). Ankara'nın İlk Planı: 1924-1925 Lörcher Planı, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı ve Arkadaş Yayıncılık.

Çınar A. (2007). The Imagined Community as Urban Reality: The Making of Ankara. İçinde: A Çınar ve T Bender (der), Urban Imaginaries: Locating the Modern City, University of Minnesota Press, 151-181.

Çınar T (2004). Dünyada ve Türkiye’de Başkentlik Sorunu, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, No: 32.

Duru B (2012). “Mustafa Kemal Döneminde Ankara’nın İmarı”, İçinde: F Ş Cantek (der), Cumhuriyet’in Ütopyası: Ankara, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayinevi.

Ertuna C (2005). ‘Kızılay’ın Modernleşme Sahnesinden Taşralaşmanın Sahnesine Dönüşüm Sürecinde Güvenpark ve Güvenlik Anıtı. Ankara: Planlama TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 2005/4.

Eseroğlu İ (2018). Kentsel Dönüşümde Kültürel Birikimin Sürekliliği ve Korunması Sorunu: Konya-Mevlana Kültür Vadisi Projesi Örneği. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Güngör S ve Özcan U (2022). ‘Şehir Mimarı’ Hermann Jansen’in Planlama Anlayışı ve Başkent Ankara’nın İmarı. International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS), 6(3), 155-172.

Kaçar A D (2015). Kültür/Mekan: Gazi Orman Çiftliği. Ankara. İstanbul: Koç Üniversitesi VEKAM Yayınları.

Kartal C B (2019). Cumhuriyet’in Başkentinin Mekânsal Dönüşümü ve 1928-1930 Dönemi Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansımaları. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9, 306-344.

Keleş R ve Duru B (2008). Ankara’nın Ülke Kentleşmesine Etkilerine Tarihsel Bir Bakış. Mülkiye Dergisi, 261, 27-44.

Kopp A (1970). Town and Revolution. New York: George Braziller.

Lefebvre H. (2014). Mekânin üretimi. Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Örmecioğlu H T ve İncedemir Ş (2022). Erken Cumhuriyet Dönemi Başkent Tahayyüllerinde Mimarlık, Teknoloji ve Modernleşme: Hülya Bu Ya... ve Ankara Örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 273-293.

Ricoeur P (2012). Hafıza, Tarih, Unutuş. Çev. M E Özcan, İstanbul: Metis Yayınları.

Serter G (2018). Muhafazakar Kentin İnşası: Neoliberalizm ve Muhafazakarlık İlişkisinde Mekanın Yeri. İstanbul: NotaBene Yayınları.

Şengül H T (2009). Kentsel Çelişki ve Siyaset - Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi. 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Şenyapılı T (2016). “Baraka”dan Gecekonduya Ankara’da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tankut G (1988). Ankara’nın Başkent Olma Süreci. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(2), 93-104.

Tankut G (1990). Bir Başkent’in İmarı Ankara: 1929-1939. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.

Tekeli İ (2001). Modernite Aşılırken Kent Planlaması. Ankara: İmge Kitabevi.

Tuğal C (2014). Pasif devrim: İslami muhalefetin düzenle bütünleşmesi. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Ülkenli Z K (2017). İç İçte İki Genç Cumhuriyet Ütopyası ve Dönüşümleri: Ankara ve Atatürk Orman Çiftliği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 27-72.

Varol Ç vd (2019). Başkent’in Meydanı Kızılay’ın Dönüşüm Öyküsü. İstanbul: Koç Üniversitesi VEKAM Yayınları.

İnternet Kaynakları

“Geçmişin Modern Mimarisi: Ankara-1”. <https://www.arkitera.com/haber/gecmisin-modern-mimarisi-ankara-1/>. Son erişim tarihi, 05/05/2023.

Peyzaj Mimarları Odası: “Güvenpark’ın Peyzaj Bütünlüğü Bozulamaz, Park’ın Alt Ve Üst Kotlarında Yapılaşmaya İzin Verilemez”. <https://politeknik.org.tr/basri-119/>. Son erişim tarihi, 20/05/2023.